

Tisza István nemzetiségi politikája és a szlovákok (1913–1915)

Előadásomban Tisza István nemzetiségi politikájáról és a szlovák nemzeti politikai elit egy részéről fogok beszélni. Mivel a rendelkezésemre álló idő nem elegendő az adott téma szélesebb áttekintésére, csak egy konkrét eseményre összpontosítok, mely kellőképpen megvilágítja Tisza István, de bizonyos értelemben a korabeli magyar politikai elit viszonyát is a szlovák nemzeti mozgalomhoz. Ugyanakkor ez az esemény sokat elárul a szlovák nemzeti politikán belül működő turócszentmártoni úgynevezett „öreg gárdáról” három évvel az önálló csehszlovák állam megalapítása előtt. Az eset, melyet ismertetek, 1915 nyarán történt, de előzményei jóval korábbra tehetők. Először ezekről szólok.

1913 júniusában Tisza István gróf másodszor vette kezébe az ország kormányrúdját. Egy új, mérsékeltebb nemzetiségi politikát igyekezett életbe léptetni. Ezen törekvései már régebbi keltezésűek voltak. 1910-ben, amikor hosszabb idő után ismét visszatért a Nemzeti Munkapárt élén a politikába, megfogalmazta azt a programot, amelyet ezután egészen 1915-ig próbált következetesen végrehajtani.¹ Programjának célja a nemzetiségi béke megteremtése volt. Természetesen nem mondott le arról a szándékról, amely gyakorlatilag a reformkor kezdetétől a magyar politika alfáját és ómegáját alkotta, azaz az egységes magyar politikai nemzet megteremtéséről. Tisza törekvései is erre irányultak. Ugyanakkor azt is jól látta, hogy Bánffy és Apponyi erőszakos asszimilációs politikája nem vezethet célhoz, sőt az ellenkező hatást éri el. Az 1900-as évek elejétől a fokozott magyarosító törekvések ellenére a nem magyar nemzeti mozgalmak viszonylag egyre nagyobb teret hódítottak a nemzetiségi köznép körében. Elsősorban a román és szerb nemzeti mozgalmakra volt ez érvényes, kisebb mértékben azonban a szlovákra is. Tisza helyesen látta meg, hogy a megtorló „tűszúrások és tyúkszemrehágások”² politikája nem lehet megoldás a nemzetiségi kérdésre. Úgy gondolta, hogy méltányos iskola- és kultúrpolitikával megtarthatja a magyar politikai nemzet egységét, és egyben a nemzetiségi politikusok józanabb részét is megnyerheti magának. Mindenekelőtt az erdélyi románságot próbálta megbékíteni a magyarsággal.³ A románokat a magyarok természetes szövetségesének tekintette az őket körülzáró szláv tenger ellen. 1910-ben tárgyalásokat kezdett román nemzeti politikusokkal és román görög katolikus, valamint görögkeleti püspökökkel. Tárgyalásai kisebb-nagyobb megszakításokkal egészen 1914 őszéig tartottak, végül azonban teljesen kudarcba fulladtak. A négy

év alatt Tisza fokozatosan eljutott addig a pontig, hogy hajlandó volt elismerni a még 1894-ben betiltott erdélyi Román Nemzeti Párt létjogosultságát, megváltoztatni Apponyi iskolatörvényeit, valamint engedélyezni az állami közigazgatásban és az elsőfokú bíróságokon a román, illetve a nemzetiségi nyelvek használatát.⁴ Természetesen 1913–1914-ben a román politikusok ezt már kevésnek tartották. Politikai programjuk ekkortájt már az autonómia követelésén alapult.⁵ Tisza István „román paktumtárgyalásai” tehát kudarcra végződtek, ami kihatással volt az ország többi nem magyar nemzetiségére is. Tisza ugyanis többször hangoztatta, hogy azokat a jogokat, amelyeket a románoknak megad, általánosan kiterjeszti a nem magyar nemzetiségre is.

Román paktumtárgyalásaival párhuzamosan Tisza figyelemmel kísérte a többi nem magyar nemzetiségi mozgalmat is. Irányukban viszont nem folytatott olyan nyílt és bizonyos értelemben méltányos politikát, mint az erdélyi románokkal szemben.⁶ Nem tárgyalt sem a szlovák, sem a szerb nemzeti mozgalom vezéralakjaival. A rutén nemzeti mozgalom esetében pedig ezekben az időkben nem is nagyon volt kivel tárgyalnia, mivel szervezett politikai képviselőről gyakorlatilag nem beszélhetünk. A szlovák és rutén nacionalistákat erős rendőrségi, illetve nyomozói megfigyelés alatt tartotta. Ennek eredménye lett 1913 és 1914-ben az ún. „máramarosi rutén skizmapör”.⁷

Tisza a szlovák nacionalista körök iránt nagy érdeklődést mutatott. 1913 nyarán és őszén több körlevelet is küldött felvidéki ispánjainak, melyekben arra kérte őket, hogy tájékoztassák a „pánszláv izgatás méreteiről és árnyalatairól”, a szlovák nemzetiségi sajtóról, egyesületekről, gazdasági és pénzügyi jellegéről, a kivándorlás hatásáról és a Monarchiabeli egyéb szlávokhoz fűződő kapcsolataikról.⁸ Tisza felvidéki viszonyok iránti érdeklődése egy átfogó, a kormány által támogatott, az említett területre vonatkozó társadalmi-gazdasági akciónak volt az előjele. Célja hasonló lett volna, mint a Bánffy-kormány által 1898-ban elindított, a ruténok lakta, éhínséggel sújtott Kárpátalja gazdasági felemelését célzó ún. „hegyvidéki akciónak”.⁹ A felvidéki akció a háború kitörése miatt már nem valósulhatott meg. Ami viszont számunkra érdekes, az az, hogy 1913 őszén nyilvánvalóan Tisza István megrendelésére egy ismeretlen szerző (esetleg több szerző) nagy terjedelmű, átfogó tanulmányt írt *A Magyarországi tót nemzetiségi kérdés ismertetése* címmel a szlovák nemzeti mozgalomról. A tanulmányt három példányban sikerült megtalálnom. Kettő Tisza István hagyatékában lelhető fel, a Református Zsinati Levéltárban Budapesten,¹⁰ míg a harmadik – valószínűleg az eredeti példány – Vavro Šrobár hagyatékában, a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban található.¹¹ Ez a több mint 60 oldalas tanulmány hat fejezetben ad választ Tiszának a fent említett, felvidéki főispánokhoz intézett körleveleiben feltett kérdéseire. Tehát a „pánszláv izgatás méreteiről és árnyalatairól”, a cseh–szlovák kapcsolatokról, a szlovák pénzügyi szervezetekről és egyesületekről, illetve a szlovák nemzeti sajtóról.¹² A tanulmány szerzője a cseh politika szlovákokra gyakorolt növekvő befolyásában látta a legnagyobb veszélyt. A csehek minden téren, politikailag, eszmeileg, gazdaságilag, illetve a kultúra területén is behatoltak a felvidéki szlovák közéletbe.¹³ A cseh előrenyomulás a tanulmány szerzője szerint egyféle módon semlegesíthető. A dolgozat a kormány hallgatólagos egyetértésével egy új szlovák párt megalapítását vetette fel, melynek programja a „tót faji különállóság” hangoztatásán alapulna. Ez kifogná a szelet a csehbarát szlovák politikusok

és a tehetetlen turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Párt vitorlájából.¹⁴ A továbbiakban a szerző forgatókönyvszerűen írja le a párt megalapításának sikeressége érdekében megteendő lépéseket. Első lépésként néhány neves szlovák közéleti és politikai személyiségnek kellett felhívást közzétennie az új alapokra helyezett politika és az új párt szükségességéről. Ezt a szlovák sajtóban indított propagandakampány követte volna, végül a párt tulajdonképpeni megszervezésére került volna sor.¹⁵ Fontos megjegyezni, hogy a szóban forgó tanulmány az 1913. november 6-i dátumot viseli.¹⁶ A pártalapítási akciót párhuzamosan kísérte volna egy gazdasági és egy kulturális is.¹⁷ A tanulmány azonban másfél évre feledésbe merült, egészen 1915 júliusáig. Ekkor Berzeviczy Jenő lipótszentmiklósi határrendőrségi kirendeltség-vezető és báró Kürthy Lajos felvidéki kormánybiztos lépésről lépésre a pártalapítási terv megvalósításához láttak.

Berzeviczy Jenő és Kürthy Lajos báró a Felvidék, konkrétan Liptó, Turóc és Zólyom megye ismert személyiségei viszonylag jól ismerték a szlovák nemzeti mozgalmat, sőt több szlovák politikussal kimondottan jó viszonyban voltak. Ahogy már említettem, a háború előtti években fokozódott a szlovák nemzeti mozgalom megfigyelése, és a háború kitörése óta a „felvidéki detektív kar” még aktívabbá vált. Berzeviczy Jenő egyre több információval rendelkezett a szlovák politikusok tevékenységéről. Több olyan kompromittáló adat is a kezébe került, amelyek alkalmassak voltak a nagy szlovák ruszofil költő, Svetozár Hurban Vajanský megszarolására. Ekkor Berzeviczy, valószínűleg saját kezdeményezésére, kapcsolatba lépett dr. Ján Mudroňnyal, aki annak ellenére, hogy a Szlovák Nemzeti Párt 1914 márciusában elhunyt elnökének, Pavol Mudroňnak volt a fia, magyarbarátnak számított, és hajlandóságot mutatott a magyar kormánnyal való együttműködésre.¹⁸ Berzeviczy Mudroňon keresztül tudatta Vajanskýval, bizonyítékkal rendelkezik arról, hogy a közelmúltban a bécsi orosz nagykövetségtől rendszeresen „anyagi támogatást” kapott.¹⁹ Ez a háborús években egyenlő volt a kémkedés, illetve hazaárulás vádjával. Nem meglepő, hogy Vajanský azonnal (július 11-én) meglátogatta Berzeviczyt Liptószentmiklóson, ahol szembesülve a bizonyítékokkal, kénytelen volt bevallani, valóban többször kapott az orosz nagykövetségtől különböző nagyságú összegeket. Berzeviczy ekkor fogott hozzá a fent említett „forgatókönyv” megvalósításához. Vajanský, hogy tisztázza magát, hajlandó volt az általa szerkesztett *Národnie Novinyben* közzétenni egy cikket, melyben a cseheket és az oroszokat mint a szlovákok ellenségét támadja.²⁰ Ezzel párhuzamosan Berzeviczy tájékoztatta Kürthy Lajos kormánybiztost a fejleményekről. Az egész akciót azon jelentések alapján tudjuk követni, amelyeket Berzeviczy Kürthynek küldött. Ezekből kiderül, Berzeviczy tudatta Vajanskýval, hogy konkrétan mit is vár el tőle, mit és hogyan írjon meg cikkében. Vajanský valóban írt egy cseheket élesen támadó cikket, melyet még kiadása előtt elvitt Berzeviczyhez jóváhagyásra. Vajanský cikke 1915. június 17-én jelent meg *Osvedčenie* [Nyilatkozat] címmel a *Národnie Novinyben*. Ebben Vajanský elítéli cseh-szlovák politikai irányzat azon törekvéseit, hogy a háború után a szlovákok által lakott felvidéki megyék a Cseh Királysághoz legyenek csatolva. Kinyilvánítja a maga és a szlovákok hűségét a haza és a király mellett.²¹ Berzeviczy szerint Vajanský cikke „a tót vezető körökben mély benyomást tett”, és Kürthyhez írt jelentésében azt javasolta, jó lenne a Szlovák Nemzeti Párt vezetőségének tudtára adni, hogy egy mérsékelt programmal előálló küldöttség kedvező fogadtatásra találna „felsőbb helyeken”.²² A „biz-

tatás” néhány héttel később valóban eljutott a címzettekhez, csak előtte még a szlovák vezetők tudtára kellett adni, meddig mehetnek el követeléseikkel. E célból két héttel Vajanský írásának megjelenése után, július 31-én egy másik szlovák újságíró, Ján Pazúrik tett közzé egy cikket *Ničoho o nás bez nás!* [Semmit rólunk nélkülünk!] címmel – ismét Berzeviczy előzetes jóváhagyásával – a *Národné Novinyben*. Pazúrik a cikkben bírálta a Tisza István előtti magyar kormányok magyarosító politikáját, de ugyanúgy elítélte a Magyarországból kifelé gravitáló cseh-szlovák politikát is. A magyar politikai nemzeten belül nem a nyelvi egységre, hanem az érzelmi és érdekegységre fektette a hangsúlyt. Programja gyakorlatilag nem haladta meg a nemzetiségnek az 1868-as nemzetiségi törvény által biztosított jogokat.²³ Az ígéretes próbálkozás esélyeit nagymértékben csökkentette az a tény, hogy a szlovák politikusok jól tudták, Pazúrik a múltban nem egyszer tett jó szolgálatot a magyar belügyminisztérium nemzetiségi osztályának. Vajanský és Pazúrik cikkei nagy vihart kavartak az Szlovák Nemzeti Pártban. A párt vezetősége tisztában volt azzal, hogy Vajanský a cikket nem önszántából írta, és Pazúrik cikkét is úgy értelmezték, hogy azt a szerző a magyar hatóságok ösztönzésére készítette el. Természetesen sejtelmük sem volt Berzeviczy manipulációinak méreteiről. A Szlovák Nemzeti Párt vezetőségére valóban nagy benyomást tettek Mudroň és Vajanský megnyilvánulásai. Berzeviczy ezt kihasználva két síkon is szervezkedni kezdett. Egyrészt megbízta Ján Mudroňt, keresse fel a turóci és lipői szlovák politikusokat, és szerezzék meg támogatásukat a Pazúrik-féle programhoz, azaz kezdje meg az új párt szervezését. Másrészt pedig Vajanskýn keresztül igyekezett meggyőzni a Szlovák Nemzeti Párt vezetőségét, hogy folyamodjon Tisza István miniszterelnökhöz egy mérsékelt memorandummal, melyben bizonyos nyelvi és kulturális jogokat követelnének a szlovákok számára.²⁴ Ezután, augusztus 7-én Berzeviczy Matúš Dula pártelnököt személyesen is meglátogatta, és bízta, ne szalasszák el a kedvező alkalmat. A határrendőrségi kapitány sikerrel járt, mert másnap, augusztus 8-án Dula levélben értesítette Vladimír Makovickýt Berzeviczy látogatásáról, valamint Mudroň és Vajanský ténykedéséről. Egyúttal arra kérte Makovickýt, nyújtson segítséget a küldöttség megszervezésénél.²⁵ Másnap Dula egy újabb levelet küldött Makovickýnek, melyben sürgette, hogy mielőbb intézkedjen, mert „ismét utasítást kaptam, hogy a küldöttség minél hamarább, lehetőség szerint egy héten belül jelentkezzen Pesten”.²⁶ Dula ezt követően Ján Vanovič (a Szlovák Nemzeti Párt alelnöke) kíséretében 1915. augusztus 12-én jelentkezett Kürthy Lajos kormánybiztosnál, hogy megbeszéljék a „kiküldendő deputáció” részleteit. Kürthy a találkozón azt követelte, hogy a Szlovák Nemzeti Párt nyíltan szakítsa meg kapcsolatait a csehekkel, mert csak ebben az esetben mehet küldöttség a miniszterelnökhöz. Ismét hangsúlyozta, hogy Tisza azt üzeni: „...amit a románokkal szemben beszéltem, amit azoknak kilátásba helyeztem, az rájuk [a szlovákokra] nézve is áll.”²⁷ Valójában azonban még ezen a ponton is Berzeviczy és Kürthy magánakciójáról volt szó. Tisza István az egész esetről csak annyit tudott, hogy a Szlovák Nemzeti Párt küldöttsége szeretne átnyújtani neki egy memorandumot a szlovákok sérelmeiről. Csak szeptember második felében, amikor a nagyszabású pártalapítási akció már kudarcot vallott, értesült az események háttéréről.

Augusztus folyamán azonban még ígéretesnek mutatkozott a pártalapítási terv. A Szlovák Nemzeti Pártban lázas szervezkedésbe kezdtek, a küldöttség összeállítá-

sán és az átnyújtandó memorandum kidolgozásán fáradoztak, amiről Dula pártelnök sűrű levélváltásai tanúskodnak. Augusztus második felében valóban elkészült egy terjedelmes memorandumtervezet. Az ebben felhozott követelések – egy-két kivétellel – nem haladták meg az 1868-as nemzetiségi törvény által biztosított jogokat. A már korábban is rendszeresen követelt nyelvi-kulturális jogokon kívül politikai jellegű igények is megfogalmazódtak a tervezetben (a szlovákok arányos parlamenti képvisellete, szlovák hivatalnokok alkalmazása, koadjutorok kinevezése a nyitrai, besztercebányai és szepesváraljai püspökök mellé, a szlovák területeken 1898-ban megmagyarosított helységnevek visszaállítása és a „szekatúrák és perzekúciók megszüntetése”).²⁸ A kezdeti nagy lendület után azonban lelassultak az előkészületek. Szeptember 14-én újabb találkozóra került sor Kürthy, Vajanský és Vanovič között, melynek során a kormánybiztos valószínűleg megismerkedett a Szlovák Nemzeti Párt memorandumának tervezetével. Három nappal később Dula egy körlevelet küldött a Szlovák Nemzeti Párt fontosabb tagjainak, melyben értesítette őket, hogy Tisza miniszterelnök fogadni kíván egy 8–12 főből álló szlovák nemzeti párti küldöttséget.²⁹ Végül azonban sem a memorandum átnyújtására, sem a szlovák küldöttség kiküldetésére nem került sor. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Duláék végül is rájöttek Berzeviczy és Kürthy manipulációira, és a Szlovák Nemzeti Párton belül elég erős ellenzéke támadt a küldöttség gondolatának. Szeptember 21-én Tisza István levelet küldött Kürthynek, melyben nagy felháborodásának adott hangot, mert tudomására jutott, hogy a Szlovák Nemzeti Párt vezetőségét folyamatosan úgy informálták, mintha ő állna az akció hátterében. Kürthyt nyomatékosan kérte az ügy tisztázására, és felszólította, adja a szlovákok tudomására, hogy félrevezették őket, és hogy „csak abban az esetben jöjjenek, ha erre ők alkalmasnak látják az időt”.³⁰ Ezek után a kormánybiztos kénytelen volt színt vallani, és Duláekat tapintatosan értesítette a miniszterelnök álláspontjáról. Ennek az lett a következménye, hogy a Szlovák Nemzeti Párton belül megerősödött a kormányhoz való közeledést elutasító ellenzék,³¹ és Dula kénytelen volt félbeszakítani a küldöttség megszervezésének előkészületeit.³² Ugyanakkor Ján Mudroň sem tudott elég támogatót szerezni egy új párt alapításhoz. Így Berzeviczy akciója az ígéretes kezdet után végül teljes kudarccal végződött.

Ez az első pillantásra nem túl jelentős epizód sok mindent elárul egyrészt a szlovák politikai elit ún. „öreg gárdájának” politikai érzékéről vagy inkább annak hiányáról, másrészt pedig a magyar kormányzati politikának a szlovák nemzeti politikusokhoz való viszonyáról. A kortárs magyar politika képviselőinek felfogása szerint a szlovák és a rutén nemzetiségi mozgalmak voltak a leggyengébbek és leginkább semlegesíthetők. A magyar politikai és társadalmi elit a szlovák nemzeti, illetve nacionalista politikusokat önjelölt, nem a szlovák népet képviselő, önös célokat követő, Magyarországot feldarabolni akaró embereknek tekintette. Ez a szemlélet a többi nem magyar nemzetiségi mozgalomra is vonatkozott. Ilyen körülmények közt a Tisza István által kezdeményezett román paktumtárgyalások nagy áttörést jelentettek a magyar kormányok nemzetiségi politikájában. Ugyanakkor, mint már említettem, Tisza csak a románokat tekintette tárgyalópartnernek. A többi nem magyar nemzetiségi mozgalomnál, amint láthattuk, megelégedett főispánjai vagy éppenséggel egy határrendőrségi kapitány kezdeményezéseivel. Ez a bizonyos mértékig lekezelő politika megmutatja, hogy a magyar kormánykörök alábecsülték a nem magyar nemze-

ti mozgalmak politikusainak súlyát a belpolitikai életben. Tegyük hozzá, nem teljesen alaptalanul. Láthattuk, hogy a turócszentmártoni ún. „régí gárdát” milyen könnyű volt manipulálni, és hogy mennyire hiányzott belőle a politikai érzék. Ezt még a háború előtti számtalan politikai megnyilvánulásuk is bizonyítja. Természetesen ez érthető, hiszen a magyar állam mindent megtett annak érdekében, hogy ezek az emberek ne tudjanak a magyarországi politikai életben érvényesülni.

Vizsont a magyar politika megyei képviselői csak annak fényében próbálkozhattak meg egy ilyen átlátszó, és bizonyos mértékig naiv manipulációval, hogy túlságosan alábecsülték a szlovák politikusokat. A pártalapítási akciónak már csak azért sem volt esélye, mert a háborút közvetlenül megelőző években a szlovák nemzeti politika vezetése egyre inkább a fiatalabb és szakavatottabb politikai nemzedék kezébe került. Vajanskýnak 1915-ben már gyakorlatilag semmilyen reális befolyása nem volt a szlovák politikára, és a Szlovák Nemzeti Párt vezetősége sem vallhatta többé magát a szlovák politikai élet vezető erejének. Tényleges politikai befolyása és súlya egyre elenyészőbb volt. A háború kitörése után a csehszlovák politikai irányzat erősödött meg. A háborús években fokozatosan a Budapesten és Bécsben élő szlovák politikusok kezébe került át a vezető szerep a szlovák politikában. A magyar hatóságok ezt a váltást a szlovák politikán belül nem érzékelték kellőképpen, és nem tulajdonítottak neki megfelelő jelentőséget.

Berzeviczy és Kürthy pártalapítási akciója tehát teljes kudarccal végződött. Ez volt az 1918 előtti magyar politikai körök utolsó komolyabb próbálkozása a szlovák nemzeti politika képviselőinek megnyerésére.

Jegyzetek

1. Tisza István életéhez és politikai pályafutásához lásd Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 1994 (2. kiad. 2002), Pölöskei, Ferenc: *István Tisza. Ein ungarischer Staatsmann in Krisenzeiten*. Budapest, 1994. Némileg elfogult és kiegyensúlyozatlan képet nyújt Tisza személyiségéről Tökéczki László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Győr, 2000.
2. Tisza István gyakran élt ezzel a találó hasonlattal, például 1910. március 10-én a Nemzeti Munkapárt megalakulása alkalmából Nagyváradon tartott beszédében. *Tisza István képviselőházi beszédei*. II. köt. Budapest, 1933, 120–121. p. (a továbbiakban: TIKB), illetve az 1912. július 12-i parlamenti beszédében. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzeti-ségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. V. köt. (1906–1913). Budapest, 1971, 347. p.
3. Tisza István ún. román paktumtárgyalásairól gazdag irodalom áll rendelkezésünkre: Pölöskei Ferenc: Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előestéjén. *Századok*, 104. évf. (1970) 1. sz. 3–33. p.; Hitchins, K.: The Nationality Problem in Hungary: István Tisza and the Rumanian National Party, 1910–1914. *The Journal of Modern History*, 53. évf. (1981) 4. sz. 619–651. p.; Albrecht F.: *Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához*. Lugos, 1933; Szarka László: Végzet és Gondviselés. Adalékok Tisza István első világháború alatti nemzetiségi politikájának történetéhez. In: uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 1998, 74–93. p. Tisza nemzetiségi politikájához első miniszterelnöksége alatt (1904–1905) lásd Szász Zoltán: A románkérdés Tisza István első kormányának politikájában (1904). *Történelmi Szemle*, 1968. 3. sz. 254–293. p.

4. A román paktumtárgyalások utolsó szakaszához fűződő gazdag forrásanyagot Szarka László és Szász Zoltán adták közzé: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VII. köt. (1914–1916). Budapest, 1999, 95–158. p.
5. Uo. és Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris, 1994, 311–313. p.
6. Tisza egyértelműen az erdélyi románságot tekintette elsődleges „célpontnak”. A szlovákokat bizonyos értelemben lebecsülte. Lásd TIKB II. I. m. 655. p. Hasonlóképpen a délvidéki szlávokkal sem akart tárgyalásokba bocsátkozni: „Könnyebb először nyugvópont-ra vinni az erdélyi románok ügyét, mint tartósan békét kötni pánszláv agitációtól nehezen elszigetelhető Szerbia közelében élő délszlávokkal.” Idézi Pölöskei Ferenc: *Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914*. Budapest, 1970, 51. p.
7. Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. VI. köt. (1913–1914). Budapest, 1985, 62–85. p.
8. Pölöskei Ferenc: Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előestéjén. *Századok*, 104. évf. (1970) 1. sz. 31–32. p. A Nyitra megyei főispán válaszejelentéseit Tisza leirataira lásd Református Egyház Zsinati Levéltára (REZSL), Tisza iratok 44a, 5. csomó, 18. tétel, 29, 38, 40.
9. A felvidéki gazdasági és társadalmi akció részleteit 1914 áprilisában vitatta meg Tisza Budapesten az erre a célra összehívott bizalmas jellegű ún. „tót konferencián”, amelyen Ghillányi Imre földművelésügyi miniszteren kívül a felvidéki főispánok is részt vettek. Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Slovenský národný vývin – národnostná otázka v Uhorsku 1867–1918*. Bratislava, 1999, 117–120. p.
10. REZSL, Tisza-Balogh iratok 44b, 12. csomó, 10a/2 tétel, 34, és 10a/5 tétel.
11. Slovenský národný archív (SNA), Osobný fond Vavro Šrobár, 25, 14, inv. č. 1089.
12. A hatvankilenc oldalas tanulmány hat fejezete a következő címeteket viseli: A) „A pánszláv izgatás méretei, árnyalatai és vezetői.”; B) „Összeköttetések Ausztria szlávjaival úgy zoroan agitatórius mint kulturális és gazdasági vonatkozásban.”; C) „A nacionalista irányzat szolgálatában álló gazdasági intézmények, pénzintézetek, ezek helyzete s a befolyásuk ellensúlyozására szükséges teendők.”; D) „Teendők kulturális téren”; E) „A Sajtó”; F) „Egyesületek”. SNA, Osobný fond Vavro Šrobár, 25, 14, inv. č. 1089.
13. „(...) a tót nemzetiségi mozgalom jelenlegi állapota a gazdaságilag és kulturailag kiválóan fejlett csehek hosszú évekre terjedő konzekvens munkájának az eredménye. A csehek rendkívül fejlett iparral rendelkezvén, közeli és biztos piacokat kerestek ipari termékeknek az elhelyezésére és alkalmas terepet gazdasági vállalkozásaik számára. Hogy törekvéseikben Magyarország tótlakta vidékei nem kerülték el figyelmüket az a geográfiai fekvés és a faji rokonságnak a kapcsolata természetessé teszi.” Uo.
14. „A leghatékonyabb orvosságot [...] a tót faji különállóság érzetének a felkeltésében látjuk. [...] a tótok között igen nagy a száma azoknak, akik a túlságos cseh barátkozástól a tót faj létét féltik. [...] A kétkedőknek ezen elég nagy számára kellene megépíteni a megindítandó aktiót, s elősegíteni oly tót pártnak a megalakulását, amelynek jelszava a tót faji különállóság lenne. [...] ez azonban a magyar államiság szempontjából korántsem jelentene oly nagy veszedelmet, mint a tótságnak elcsehesedése, s a cseh tót egyiségnek diadala.” Uo.
15. „Ambíciójukban sértett, vagy higgadtan gondolkozó befolyásos tót egyéniségek az új párt alakításához kétségtelenül bőven akadnának, s a magyar államiság szempontjából már maga az is igen nagy nyereség lenne, ha volna tót párt, amely céljait kizárólag az ország határain belül kívánja megoldani.” Uo.
16. A Šrobár hagyatékban őrzött tanulmány „1913 évi november hó 6-án” dátummal van kezelve, míg a Tisza-hagyatékban fellelhető mindkét példány utolsó oldalán „1913. évi november hó 8-án.” dátum található.

17. A gazdasági intézkedések – a tanulmány szerzője szerint – egy új kereskedelmi törvény meghozatalán alapultak volna. Bankok, illetve pénzüzetek alapítását szigorúbb körülményekhez kötötte volna az új törvény, és az államnak is nagyobb ellenőrzési jogot biztosított volna. A cseh bankok ellen viszont egy pozitív állami intervencionista politikát vetett fel a tanulmány szerzője: „[...] a hazafias irányú pénzüzeteket állami támogatással, pl. kamatmentes kölcsön nyújtással lehetne erősíteni annyira, hogy a cseh tőkével szemben egészséges konkurenciát fejthessenek ki.” A kultúra területét érintő intézkedések elsősorban a szlovák gyerekek csehországi iskoláztatásának megakadályozásán, illetve a szlovák nyelv tanításának bevezetésén alapultak volna: „A legfontosabb kétségtelenül, a cseh kulturális akciónak megakasztása. – Kulturális intézkedésekkel egymagában ez természetesen nehezen fog menni, itt tehát segítségül fog kellenni hívni az agitatórius eszközöket, amelyek a tót faji különállóság propagálásával és a csehek kultúrája iránti féltékenységgel a felkeltésével állják útját a cseh iskoláztatásnak. – Ösztöndíj létesítésével, a cseh iskolákban végzett egyének alkalmaztatásának az állammal összeköttetésben levő vállalatoknál való megnehezítésével, tót vidéken gazdasági és ipari szakiskolák és internátusok létesítésével mindenestre lényeges eredmény volna elérhető. – Megfontolás tárgyává volna tehető az is, hogy nem-e lehetne a magyar állameszme veszélyeztetése nélkül a tót nyelv és irodalom tanításának, mint rendkívüli tárgynak utat nyitni.” SNA, Osobný fond Vavro Šrobár, 25, 14, inv. č. 1089.
18. 1915 július 14-én Berzeviczy egy terjedelmes jelentést küldött Kürthy Lajos kormánybiztosnak, amelyben egyrészt leírja, hogy találkozott Mudroňnyal és Vajanskýval, másrészt ecseteli, hogy hogyan képzeli el a páralapítási akció lezajlását, melynek szerinte az elkövetkező hetekben kellett volna megtörténnie. Érdemes hosszabban idézni ebből a jelentésből: „Dr. Mudrony Jánossal történt bizalmas beszélgetésünk során került szó közöttünk arról, hogy a jelenlegi időpont, [...] alkalmas volna, hogy mindazon bizalmatlanságok, mely a tótok és magyarság között fennállnak, kiküszöböltesse, és a tót nemzetiség politika a magyar állameszmének behódolva, realisabb alakot öltson. Dr. Mudrony beszélgetéseink során ezen nézeteket teljesen magáénak vallotta s éppen a tótság érdekében állónak tartaná, hogy új 1867-es magyar közjogi alapon álló s a magyarországgal való testvéries együttműködésre törekvő párt alakíttassék...” Berzeviczy e tárgyban Kürthyhez intézett jelentései REZSL Tisza iratok 44a-ban maradtak fenn. Ugyanezek a jelentések megjelentek Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 408–411. p. (az idézet 409–410. p.)
19. „Méltóságod szóbeli utasításához képest módot igyekeztem keresni, hogy ezen eszme [egy magyarpárti szlovák párt alapítása – V. L.] alkalmas formában a tót közvélemény [elé] kerüljön s ott diskusziók tárgyát képezze. Szükség volt azonban arra, hogy oly embertől induljon ki a dolog, aki a legnagyobb tiszteletnek és tekintélynek örvend [...] F. hó [július] 11-én felkeresett Hurban, hogy magát a ruszofilizmus vádja alól tisztázza, miután Mudrony által bizalmasan tudtára adtam, hogy nálam reá nézve súlyosan kompromittáló adatok vannak. [...] sikerült őt annak beismerésére is rábírom, hogy a wieni orosz nagykövetségtől a háború kitöréséig rendes évi subvenciót húzott, bár hozzátette, hogy ezen összegeket tisztán irodalmi munkásságának elismeréséért, nem pedig politikai szolgálatokért kapta.” Uo. 410. p.
20. „[Vajanský] kijelentette előttem, hogy magát a politikai ruszofilizmus vádja alól tisztázandó, a lap f. hó 18-i számában, mely ötezer példányban fog megjelenni, saját neve alatt egy cikket fog elhelyezni, amelyben a cseheket és oroszokat mint a tótság ellenségeit támadja. A cikk tárgyát és anyagát én szolgáltattam.” Uo.
21. „Hosszabb idő után megtudtam, hogy a kiewi »Czehoszlovanban« 1914. szeptember 28-án közzététetett egy határozat valami »cseh-tót bizottmánytól«, hogy »szerencsés kiemenetelű háború esetén« a tótok által lakott megyék átcsatoltassanak a cseh királysághoz és így a tótok oda legyenek ajándékozva a cseheknek. Ilyen abszurd bolondságokra nem is volna érdemes reflektálni, mert nincs olyan tót-ember, aki eláruván saját vé-

- rét, adásvétel tárgyává hagyná magát lealacsonyítani és nincs olyan tót-ember – aki elpártolva a tót hazafiak ősrégi elveitől, akik sarkalatos igazságuk tudatában az ország és király előtt számtalanszor adtak kifejezést hazájuk iránti hűségüknek – törvénytelen és hazafiatlan utakon akarnának haladni...” Osvedčenie. *Národnie Noviny*, 46. évf., 84 sz. (1915. július 17.) A cikk autorizált magyar fordítását (amelyet Berzeviczy készítettett a cikk előzetes jóváhagyása miatt) lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 412. p.
22. Berzeviczy jelentése Kürthy Lajos kormánybiztoshoz 1915. július 23-ról. Uo. 413–415. p.
  23. Pazúrik csak nagy általánosságban említi a következő pontokat: „[...] elsősorban a kisebb nagyobb szekatúrák és üldözéseknek [...] megszüntetése; továbbá a tót nyelvnek kiterjesztése úgy az iskolában, mint a közigazgatásban és a bíróságoknál; azon jogunknak elismerése, hogy nyelvünket és kultúránkat szabadon művelhessük, a tót tanintézeteknek és a Maticának visszaállítására és elkobzott vagyonuk visszaadása, végül a tótok által lakott vidékeken az állami hivataloknak a mi alkalmas egyéneink által való betöltése és a nemzetünkre eső képviselői mandátumoknak biztosítása.” Ničoho o nás bez nás! *Národnie Noviny*, 46. évf. 90. sz. (1915. július 31.) A cikk magyar fordítását lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 416–418. p.
  24. Berzeviczy Vajanský előtt úgy állította be a dolgot, hogy Tisza hajlandó lenne fogadni egy szlovák nemzeti párti küldöttséget. Ezt Vajanský és a Szlovák Nemzeti Párt elnöksége is úgy értelmezte, hogy Tisza a kezdeményező, és hogy kimondottan az ő kívánságára kellene Budapestre küldeniük egy öt- vagy héttagú küldöttséget. Ez természetesen tévhit volt, mert mint később kiderült, Tisza ekkor még semmit sem tudott Kürthy és Berzeviczy akciójáról. Berzeviczy augusztus 4-én a következőket írta Vajanskýnak: „Hála Kürthy kormánybiztos úr öméltósága személyének [...] sikerült az eszmét Tisza miniszterelnök úr őexcellenciájára elé juttatni s most azon boldog helyzetben vagyok, hogy főszerkesztő urat pozitív eredményről értesíthetem. Kürthy kormánybiztos úr felhatalmazott, hogy Tisza miniszterelnök úr alábbi válaszát nagybecsű tudomására hozzam a főszerkesztő úrnak: »Tisza miniszterelnök úr az előterjesztéseket tanulmányozás tárgyává fogja tenni, de addig is, míg ez megtörténhetik, máris [...] megígéri, hogy megadja a tótoknak is mindazt, amivel a románok eddig bírtak s amikre nézve a múlt év folyamán a románoknak ígéretet tett.«” Berzeviczy Jenő levele S. H. Vajanskýhoz, 1915. augusztus 4. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (a továbbiakban: SNK – ALU), 138 A 16b.
  25. Matúš Dula Vladimír Makovickýhoz, 1915. augusztus 8. SNA, Pozostalost' Vladimíra Makovického, II/2a, 8., 11., 1020–1022/8. Szintén lásd Hronský, Marián: K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny (1914–1918). *Historický časopis*, 17. évf. (1969) 4. sz. 477–479. p.
  26. Matúš Dula Vladimír Makovickýhoz, 1915. augusztus 9. SNA, Pozostalost' Vladimíra Makovického, II/2a, 8., 11., 964/8.
  27. A találkozás lezajlásáról dr. Ján Vanovič feljegyzései alapján alkothatunk képet. Lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 470–471. p., idézet 470. p.
  28. A memorandum tervezetét lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 474–478. p.
  29. Matúš Dula körlevele a Szlovák Nemzeti Párt egyes tagjaihoz, 1915. szeptember 17. SNK – ALU, 94 K 44.
  30. Tisza tudomására jutott, „[...] hogy Ghyczy [Iiptószentmiklósi] határrendőrségi tanácsos a tótokat az én nevemben hívja megbeszélésre, s úgy állítja oda a dolgot, mintha én kívánnék velük egyezkedni. [...] Neked és általad nekem eddig úgy volt beállítva a dolog, hogy a tótok közeledni kívánnak, s e végből találkozni szeretnének velem, s hogy ezt a találkozást ismételve ők sürgetik. [...] Kérlek légy olyan jó, járj alaposan végére a dolognak, mondd meg nyíltan a tótoknak, hogy ha bárki úgy állította be a dolgot előttük, mint ha én hívtam volna őket magamhoz, az egyszerűen hazudott és visszaélt nevemmel, s

hogy csak abban az esetben jöjjenek, ha erre ők alkalmasnak látják az időt.” Kürthy Tiszához intézett válaszaiból egyértelműen kitűnik, hogy a kormánybiztos Ghyczy Tihamér rendőrtanácsosból bűnbakot csinált. Gr. Tisza István miniszterelnök és br. Kürthy Lajos kormánybiztos levelezése az 1915 nyarán beindított szlovák akció megghiúsulásának idején, 1915. szeptember 21–25. Lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* VII. köt. I. m. 478–479. p.

31. A Szlovák Nemzeti Párton belül különösen a lipitói csoport ellenezte a küldöttséget. Erős ellenvetései voltak Milan Hodžának is, aki a háborús évek alatt egyre nagyobb befolyásra tett szert a szlovák nemzeti mozgalmban. Lásd Hronský, M.: *K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny...* I. m. 478. p.
32. Dula szeptember 28-án ismét egy körlevélben értesítette az érintett szlovák nemzeti párti tagokat, hogy a párt vezetősége „egy alkalmasabb pillanatra” halasztotta a küldöttség kiküldését, mert időközben kiderült, hogy nem a miniszterelnök volt az, aki kezdeményezte az egész akciót. Ez gyakorlatilag a Berzeviczy–Kürthy-féle akció végét jelentette. A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének körlevele a párt egyes tagjaihoz. 1915. szeptember 28. SNK – ALU, 37 FF 27.